

Ha nem pusztán a németből való átvétel (vö: *er sieht, als wäre er von dem Galgen gefallen*, Bíró—Schlandt), akkor a legnagyobb valószínűség szerint az *ágrólszakadt*-tal azonos a művelődéstörténeti háttere. Ez pedig Kertész szerint (Szokásm. 245) abból a régi jogszokásból ered, hogy hajdan az akasztófáról élve leesett embert életben hagyták, de az országból örökre kitiltották. Szólásunk és az *ágrólszakadt* közötti kapcsolatot jól szemléltetik ezek az adatok: 1582: fölsegeőd megh itelheti kik legjeőnek valami oly dolognak okay, innen Budarol ki *akasztó farol szakat* ki pedigh czauargo ki lopo (BudBasLev. 264); 1859: azt tartom, mi sem *szakadtunk le az ágról* ('mi sem vagyunk koldusok' Vas: Múlt. eml. 1 : 26, id. NSz.).

nem váltott az akasztófáról (táj): nincs joga így viselkednie velem, mert én sem vagyok akárki (?).

N: ~ (jel. n. Hódmezővásárhely, Nyr. 2 : 142).

Annak az emléket őrzi, hogy régen bizonyos pénzösszeg (olykor vérdíj, *homagium*) kifizetésével bizonyos büntetésektől, sőt még a fejvesztésre szóló ítélet alól is meg lehetett váltani az embert. -

O. Nagy Gábor

Magyar—szláv szó- és tárgytörténeti kapcsolatok

Kniezsa István kitűnő könyvében (A magyar nyelv szláv jövevényszavai, Budapest, 1955.) számtalan olyan szófejtés olvasható, amely új megvilágításba helyezi a magyar—szláv műveltségi érintkezések egy-egy területét. Kniezsa szófejtései lehetővé teszik, hogy néprajzi, művelődéstörténeti szempontból is hozzászóljunk a magyar nyelv szláv és a szláv nyelvek magyar jövevényszavaihoz. Egy készülő nagyobb tanulmányomban ilyen szándékkal foglalkozom Kniezsa több szófejtésével. Ebből a munkámból mutatom be a *bivaly*, *párta* és *zajda* szavakhoz fűzött néprajzi fejtegetéseket, a néprajzi munka területéről előkerült kiegészítéseket.

Bivaly. Kniezsa 'Büffel' jelentésű *bivaly* szavunkról azt írja, hogy a szlávból átvett alak „a *bivol*, amelyből részben a *bival* > *bivaly*, másrészt a *biol* > *bial* fejlődött” (i. m. 93). Kniezsa, amikor azt mondja, hogy „az átvett alak nyilván a *bivol*”, kétségkívül a délszlávra utal (blg. *bivol*, kaj-h. *bivol*, szlov. *bivol* 'Büffel').

A délszláv átvételt támasztják alá a kultúrzoológiai adatok is.

A *bivaly* a magyarságnál a Dunántúlon és Erdélyben terjedt el. Az előbbi területen Somogyban, Zalában tenyésztik, ahol igásállat (Lovassy: Magyarország gerinces állatai. Bp., 1927. 257). A múlt század első felében még, úgy látszik, nagyobb számban tenyésztették a vasi Kemenesalján is (Fényes: Magyarország statisztikája, 1. Pest, 1842. 170). Tenyésztésének fő területe azonban Erdély, ahol vonójószág és tejelőállat (Lovassy i. m. 257). A keleti székely területeket kivéve jelentős számban fordul elő Kolozsban, Szolnokdobokában, Szilágyban, Szebenben, Fogarasban (1. Nagy M. tanulmányát az Erdélyi mezőgazdasága [Kolozsvár, 1944.] című gyűjteményes munkában, 133, 178). Az erdélyi százoknál legtöbb *bivaly* található a Barcaságon, s észak felé lassan fogy (E. Dörner: Az erdélyi százok mezőgazdasága, Győr. 1910. 149—50). A románság kezén azonban felhúzódik Máramarosba is. Bielek 1837-ben azt írja, hogy itt különösen gyakori (Ethnographisch-geographische Statistik des Königreiches Ungarn... Wien, 1837. 134), amiről különben már 1683-ban a Magyar Simplicissimus is megemlékezik

(1956. évi kiadás, 222, 257).¹ Tejéből a múltban sajtot is készítettek, amire az a történeti feljegyzés utal, hogy amikor Ulászló lengyel király 1412-ben Zsigmond királynál tartózkodott, bivalysajt evése után betegedett meg (Wenzel: Magyarország mezőgazdaságának története. Bp., 1887. 328). II. Endre magyar király István szerb fejedelemnek lovakon és bölényeken kívül szaracén bivalyokat ajándékozott (Szamota: Régi utazások Magyarországon . . . 22).

A bivaly tenyésztésének sajtóságos dunántúli és erdélyi elterjedése alátámasztja a *bivol*, *bivaly* szó délszláv átvételét s ezzel kapcsolatban azt, hogy az állat a Balkán felől került el hozzánk, amire — részben hibás megokolással — Lovassy (i. m. 257) és Tormay is (A szarvasmarha és tenyésztése. Bp. 1893³. II. r. 28) utal. Erdélyben tenyésztésének jelentőségét és múltját támasztja alá, hogy a bivalybőr felhasználásáról gyakran szó esik a népmesékben. A hétfalusi csángó mesében a pásztorfiú bivalybőrből csináltat bockort és ruhát (Horger: MNGy. 10:426), egy Nagyenyed környéki mesében a hős bivalybőr ülésen ereszkedik le a másvilágba (Szentmiklósi—Vita: Magyar népmesék. Nagyenyed, 1942. 67). A bivalybőr feldolgozásának a Balkánon vannak hagyományai (Đordević, Koža bivoljaca, Razvitak, 1936. 49—51). Európában különben a bivalytenyésztésnek a Balkán a hazája. Moszyński azt írja, hogy szláv területen főleg Bulgáriában találko-

zunk bivalyokkal (Moszyński: Kultura ludowa Słowian, Kraków, 1929. 1 : 126). Régebben azonban Lengyelországban is előfordult, legalábbis néhány XVI. és XVIII. századi feljegyzésből erre lehet következtetni. Valószínűnek látszik, hogy a lengyelekhez Podolia felől jutott el a bivaly.

Meg szeretném említeni azt, hogy zoológiai munkáinkban sok a megokolatlan vélemény a bivaly eredetéről. A véleményeket az egyes szerzők minden kritika nélkül veszik át egymástól. Így Szalay nyomán többen azt írják, hogy 560-ban az avarok hozták be hazánk területére (Hankó: A magyar háziállatok története. Bp., 1954. 70—1; Schandl: A magyar szarvasmarha tenyésztése. Bp. 1947. 275). Megokolatlan Wenzelnek a felfogása is, hogy ti. a bivalyok először a hunok és a magyarok kíséretében kerültek el Európába (i. m. 36). A bivaly hazai csontmaradványai csak igen késői időből, a XVI—XVII. századból származnak (Bökönyi: Die Haustiere in Ungarn im Mittelalter . . . Viehzucht und Hirtenleben in Ostmitteleuropa c. kötetben, 91—2).

Párta. *Párta* 'Stirnband der Mädchen' szavunkról azt írja Kniezsa, hogy nem származik a szlávból, hanem a szláv szavak (horv. *parta*, szlov. *parta*, kárp.-ukr. *párta*, szlovák *parta* stb.) valók a magyarból (i. m. 904—5, MNy. 49: 199).

Rámutathatók arra, hogy ezt a felfogást horvát vonatkozásban korábban már Gavazzi több alkalommal hangoztatta. Gavazzi arra hívja fel a figyelmet, hogy a horvátoknál északon és északkeleten a népviseletben tárgyilag és nyelvileg jelentős magyar (szerinte szabatosabban pannóniai) hatás mutatható ki. Ide tartozik a *bekeš*, *menten*, *kadmen* vagy *kudmen*, *hepenjeg*. Igen tanulságos, hogy Zágrábtól délre Turopolje bocskoros nemesei a hajdani magyar nemesi viseletet őrzik. A magyar műveltségi hatás két jellemző példajaként a csizmát és néhol a leányok által viselt pártát említi Gavazzi. Nem csupán a csizma és a csizmaszár elnevezését (*čizme*, *sare*) vették át a horvátok a magyar nyelvből, hanem a csizma típusa is a magyaroktól került el horvát területre, néhány sziget-szerű vidék (pl. Lika) kivételével. Így a horvát paraszt is jogosan nevezhető csizmaviseelőnek, mert az ősrégi bocskor és a korábban valószínűleg gyakori bőrnadrág (*skornja*) mellett teljesen meghonosodottnak vehető az észak felől átvett magyar lábbeli is. Hasonló

¹ A bivalynak erről az elterjedéséről győző meg bennünket az 1911. évi állatszámolás (Magyar Statisztikai Közlemények, 41. k.).

a helyzet a pártaviselettel, amelyet nyugati horvát területen az idősebb nemzedék még jól ismer. A pártát ünnepi alkalommal viselték a horvát leányok, főleg a menyasszony lakodalom alkalmával. A horvát *párta*, hasonlóan, mint magyar megfelelője üveggöngyökkel, hátul lelógó „brokát” szalagokkal volt díszítve. A magyar pártá már a XVI. század közepén jól ismert lehetett a horvátoknál, mert egy 1551. évi nemesi hagyatéki felsorolás magyar és horvát viselet szerinti pártát (*partha*) említ. A magyar hatás a horvát népi műveltségben Gavazzi szerint különbözőképpen magyarázható. A földesurak közötti szoros politikai és kulturális érintkezés, az ide-oda telepített jobbágyok, a kereskedelmi és ipari tevékenység nyitott ajtót hagytak a horvát parasztok előtt egyes magyar műveltségi elemek befogadására. Az a tény, hogy az említett viseleti darabok jórészt északi horvát területen vannak elterjedve, s magyar az elnevezésük, a pannóniai medence felől történő átvételüket bizonyossá teszi. M. Gavazzi: *Der Aufbau der kroatischen Volkskultur*. Baessler Archiv, XX. Berlin, 1937. 148—9. l.; M. Gavazzi: *Etnografijski sastav. Zágráb, 1942. Kny. 658—660. l.*; (M. Gavazzi: *Kultúráramlatok Pannóniában. Ethnographia, 58 [1947.]: 150.* A kérdés általánosabb viseletnéprajzi problémáihoz l.: Fel E.: *Délszláv Kölcsonhatások a Sárköz népviseletében. Délvidéki Szemle, 1943. 2. sz.*)

Mindezeket a fejtegetéseket alátámasztja a XVI. századi magyar nemesi udvarházak élete. A horvát-szlávóniai részek főurai gyakran magyar udvarházakba küldték gyermekeiket. A legkiválóbb családok gyermekei a Batthyányak, Nádasdyak udvarában tanulták meg a magyar szót. Zrínyi Miklós leányai Batthyány Ferenc udvarában nevelkedtek. Ezekben a főrangú udvarházakban elsajátították a különféle házi munkát, a betegápolást, a varrást. Tudjuk, hogy a házimunkák során koszorúkat (párták) kötésével is foglalkoztak. Batthyány Ferencné írja 1562-ben a nádorispánnénak: „. . . küldje el kegyelmed a koszorút csak a formájáért, az kötésnek mását veszem” (Takáts S.: *Régi magyar asszonyok*. Budapest, é. n. 10—1, 47, 80, 127). Forgách Imre és Zrínyi Kata a XVI. sz.-ban a trencsényi falvakban szegényházakat alapítanak, s ezek lakói számára különféle ruhadarabokat, a leányoknak fekete paraszt pártát is csináltat az udvarbíró (uo. 106). A pártaviselet szép magyar múltjára fényt vetnek a Keckemét környéki XIV—XV. századi temetők leletei. A sírokból olyan párták kerültek elő, amelyeket préselt ezüstlemezekkel díszítettek (Szabó K.: *Az alföldi magyar nép művelődéstörténeti emlékei*. Bp., 1938. 60 l. még Radvánszky B.: *Magyar családélet és háztartás*. Bp., 1896. 228—35).

Azt hiszem, a fenti nemesi, főúri udvarházakban kell keresnünk a horvát pártá és más viseleti darabok egyik forrását. Mindezek után pedig törölhetjük a Magyarság néprajzából is azt a megállapítást, hogy *párta* szavunk szláv eredetű (II.²336).

Zajda.* A kétes eredetű szavak sorában foglalkozik Kniezsa a 'bátyu' jelentésű *zajda* szóval, s azt írja, hogy eredete ismeretlen, s így vándorlásának útja sem állapítható meg (785). Az első adatot Kniezsa 1643-ból említi. Közli azonban a szót 'sarcina' jelentésben MA. 1604. évi, első kiadása is.

A *zajda*, úgy látszik, csak a keleti szlovákban fordul elő. Pozsony környékén *noška*, *noša*. Trencsényben, Nyitrában, Liptóban *batoh*, a keleti Szepességben, Kassa környékén *zajda* néven ismeretes a bátyu (Gunda: *L'udový transport v Žakarovciach*. Slovenský Národopis, III. Pozsony, 1955. 190—1). Hvozdzik részletes szótára is mint keleti szlovák szót közli (*zajda* 'háti bátyu'). Ugyancsak a *zajda* elnevezést ismerik nálunk a bükki, abaúji és zempléni szlovák falvakban, valamint a nyíregyházi tírjákoknál (i. m. 190—1).

* A *zajda* etimológiájával Kiss Lajos (MNY. 61 : 214—8) foglalkozott legutóbb. (A szerk.)

Mivel a *zajda* szó a MTSz. és CzF. szerint magyar nyelvterületen a borsodi, zempléni, abaúji, beregi és észak-szabolcsi vidékekre korlátozódik, minden valószínűség szerint csakis a keleti szlovákból, esetleg a kárpátukránból (Csopey adatán kívül l. még Boksay—Révay—Brascsajkó: *заида* 'balyu') kerülhetett a magyar nyelvbe. A szót ismerik a galíciai ukránok (*sajda* 'lepedőbe kötött különböző holmi'; Falkowski—Pasznycki: *Na pograniczu lemkowski-bojkowskiem, Lwów, 1935. 72*). A lengyelben szintén ismeretes a szónak 'köteg', 'csoomag', 'iszák', 'lepedő a széna hátton való cipeléséhez' stb. jelentése (*zajda*: Varsói Szótár). Ezzel a szóval függ össze a cseh *zajdák* 'tarisznya' (Trávníček).

Gunda Béla

Dombócsér. A Baranya megyében, Pécestől nyugatra fekvő Boda községben jegyeztem fel 1956-ban a *Dombócsér* helynevet. Ma szántóföld. A különleges név felkeltette érdeklődésemet, kutattam régebbi írásbeli adatok után, sajnos eddig eredménytelenül. Azok közé a kettős földrajzi nevek közé tartozik, amilyeneket a magyar nyelvterület több helyéről ismerünk. Ilyen például *Ásteszer, Guraszáda, Lippahárs, Rikájo* (Magyaregregy, Baranya m.) stb. *Dombócsér* helynevünk jelentőségét ezenfelül az emeli ki, hogy a névben megőrződött hangtörténeti jelenség korhatározó. Kniezsa István „Magyarország népei a XI. században” című, helynévtudományunkra alapvető munkájában ugyanis azt írja, hogy „Az orrhangú magánhangzók a magyarság szomszédságában lakó szláv népek nyelvében . . . mindenütt igen korán, már a X. század végén elvesztették orrhangúságukat. Ha tehát a név magyar alakjában orrhangot találunk, ez kétségtelenül arra mutat, hogy a magyarság ezt a nevet a X. század folyamán, illetőleg — mivel a hangfejlődés nem minden területen megy végbe egy időben — legkésőbb a XI. század közepéig vette át” (372). *Dombó* földrajzi nevünket Kniezsa ugyanott a szláv *dobov(o)* 'tölgyes' szóból származtatja.

Nevünk nem elszigetelt szláv adat, mellette van *Bakonya* (< szl. *bukovina* 'bükös') határában több szláv eredetű földrajzi névvel (1860: *Darnócz*—rét Pál: BiU. 28, 1959: ua.; 1860: *Mokrádi dűlő*—szántó Pál: BiU. 28; stb.). Boda 1235-re keltezett hamis oklevelének *Chuhafew* (431) adatát Győrffy (1 : 285) *Chukafew*-re helyesbíti, így a szláv helynevek közül törlendő. Az 1956. évi gyűjtésemből a *Harinkó*-nak nevezett mély vízmosás neve látszik még szláv eredetűnek.

Dombócsér helynevünk további érdekes következtetésre alkalmas. A földrajzi név második része a magyar *csér* szavunk. Amint említett földrajzi neveinkből láttuk, az összetett nevek első és második része azonos értelmű, legfeljebb abban van eltérés, hogy egyszer az első tag a magyar, másszor a második. Nevünkben tehát a szláv *Dobov(o)* 'tölgyes' jelentésű földrajzi névnek értelem szerint a magyar *csér* szó felel meg.

Mint már másutt kifejtettem (Reuter: Történeti adatok az Árpád-kori Baranya megye növényföldrajzához. Bp., 1963. Soksz., MNy. 61: 80—9) a mocsári tölgy (*Quercus robur* L.) termőhelyi igénye olyan különleges, hogy lehetővé teszi az okleveles anyagban a többi tölgyfajtól való elkülönítését. Ezt a tulajdonságát használok fel jelen esetben is.

Dombó ~ *Dombóc* ~ *Domboró* földrajzi neveinknek eddig legteljesebb összeállítását Kniezsa István végezte el, előbb említett és más munkáiban. Ez további kiegészítéssel alkalmas arra, hogy előző feltevésemet megkísérleljem tüzetesen igazolni. Ha a *dob* szó általam feltételezett 'mocsári tölgy; *Quercus robur* L.' jelentésű, akkor az ebből származó vagy ezzel összetett földrajzi nevek elsősorban folyók, vizetek, mocsaras árterek vagy ilyen helyen létesült települések nevében találhatók. Az alább zárójelben közölt számok Kniezsa idézett munkájának lapszámjai.

Mocsarak, folyóágak, vízfolyások: A Dráva—Száva közén *Dombó* mocsár Eszék-től D-re (432, 464, 469), amelyet még 1854-ben is *Dombo* [!] S. [umpf] néven említenek